

Mabel Rossouw

Drie kortverhale van Maarten 't Hart – literêr-esteties en lewensbeskoulik bekyk II

Abstract

The autobiographical manner of presentation of Maarten 't Hart's stories has the consequence that the narrative distance is particularly small – so that the effect on the reader is greater, and he is strongly addressed by the message of each story.

This gives rise to the fact that the relevant stories can be evaluated not only on the basis of the literary aesthetic qualities, but also on the basis of lifeview. The three stories, “De zaterdagvliegers”, “Ouderlingenbezoek” and “De witte nacht” consistently reveal a sustained line of emotional tension, and style and structural means are well applied to support the thematic concerns. In “De witte nacht” especially an exceptional measure of textural density is obtained and the story reveals a close coherence.

In the ethical sense the existential sense of life which is revealed by the stories as well as the one-sided characterisation of the representatives of the Christian faith is obtrusive. These two characteristics of his work reveal a particular awareness of the spirit of the time in which 't Hart is caught and explains to some extent why he is one of the most widely-read Dutch authors since 1945.

Temas in 't Hart se verhale

In elk van die verhale word die tematiek ondersteun deur taalmanifestasies en stylmiddele. “De zaterdagvliegers” het veral een sentrale bindende tema, naamlik die onwrikbare tragiek in die lewe van 'n opregte, maar feilbare klein mensie wat deur magte sterker as hyself tot ondergang gelei word. Deur hierdie jeugherinnering word 'n bepaalde interpretasie van die lewe oorge- dra: Ook die beste strewes van 'n goeie mens is tevergeefs; selfs 'n minder

ernstige oortreding kan swaar gestraf word. Die strenge, eensydige godsdienssin van die jong seun word sonder korrekatief aangebied. Dat hierdie siening wyer strek as net hierdie verhaal, word veral deur die veralgemenende titel aangedui: die meervoudsvorm word gebruik terwyl hier tog net van een so 'n “zaterdagvlieger” vertel word.

Kontraste

Hierdie tematiek word verder beklemtoon deur die felle kontras tussen die liefdevolle, sagmoedige Japie en die afstootlike, genadelose Clazien wat haarself as vrome kerkmens voordoen. Die kontras tussen Japie se gesindheid teenoor sy duiwe – “. . . ik kan ze niet doodmaken, ik houd van elke duif die ik heb” (140) – en dit wat hom uiteindelik te beurt val, is eweneens skrypend ironies. Herhalings dra ook by tot die trefkrag van die tema: herhaalde verwysings na die aandskemering of die ondergaande son wanneer Japie op die voorgrond tree, verkry algaande 'n onheilspellende ondertoon en laat die spanning opbou. Wanneer die son ten slotte glansend op hom skyn (151), het die oordeel van Bo hom reeds getref, ten spyte van sy opregte begeerte om “ongeschonden door de wereld te komen” (149). Die ironiese aanwending van hierdie gegewens word verder versterk deur die deernisvolle toon wat voortdurend in die ek-verteller se tekening van Japie gebruik word. Motiewe wat in die verhaal figureer, kom meermale in 't Hart se werk voor: weersin in baasspelerige vroue (wat in later verhale anti-feministiese afmetings aanneem), die strewe na ongeskondenheid en die skuldmotief. Laasgenoemde dui op die verteller se gevoel van aandaagheid aan die ondergang van 'n persoon vir wie hy besonder baie omgee het¹. Sy aandeel aan sy vriend se dood spreek duidelik uit die volgende woorde van Japie: “. . . jongen, je brengt me op een idee, nee, laat ik daar niet aan denken, denken, . . .”

Situasieverhaal

“Ouderlingenbezoek” is 'n minder gekompliseerde situasieverhaal waarin relatief min, eensydige karakterontwikkeling voorkom. Die intensiteit van die verhaal word verhoog deur die felle konflik tussen die twee partye waardeur 'n mate van sielkundige spanning, soms ook by die verteller, opgewek word. Die situasie wat geteken word, is 'n besoek van twee ouderlinge, soortgelyk aan die traumatiese besoek in *Een vlucht regenwulpen* waarna reeds verwys is. Uit beide verhale kan die leser slegs aflei dat ouderlinge, of te wel verteenwoordigers van die Christelike geloof, valse, gevoellose en onintelligente wesens is. Die ironiserende en karikaturale gebruik van Bybeltekste onderstreep deurgaans hierdie siening en so ook die uiters negatiewe toon waardeur die ek-verteller sy houding teenoor die ouderlinge openbaar. Die verhaal spreek sy oordeel bondig, onomwonde en genuanseerd uit.

---

1. In 'n verhaal soos “Valesques Keurkorps Major” staan hierdie skuldmotief sentraal.

Stemmingsverhaal

In teenstelling met die ander twee verhale is “De witte nacht” hoofsaaklik ’n stemmingsverhaal waarin die eerste persoonverteller vir die grootste gedeelte van die duur van die verhaal alleen worstel met die slapeloosheid en allerlei kwelgedagtes wat daarmee gepaard gaan. Verskeie motiewe wat kenmerkend is van ’t Hart se werk kom in die verhaal voor: weersin in en pyn oor die afgelegde godsdienste van sy jeug, anti-feministiese gedagtes, liefde vir die natuur en identifikasie met natuurdinge, die voortstuwende krag van die liefde, tevergeefse hunkering na ’n verlore geliefde (Jacqueline in hierdie geval), en die onverbiddelike voortgang van die tyd. Hierdie en enkele ander motiewe kom in noue vervlegting met mekaar voor, sommige by herhaling, en vorm ’n stewige onderbou vir die verhaal. Die feit dat motiewe soms nie heeltemal geïntegreerd blyk te wees nie of onsamehangend voorkom, ondersteun juis die hoofkarakter se verwarde gedagtegang tydens sy nagtelike ervaring.

Paradoksaliteit en ironisering vorm skering en inslag van hierdie verhaal. Reeds in die titel is daar ’n oënskynlike teenstrydigheid: die nag, wat normaalweg met donkerte geassosieer word, is “wit”. In die loop van die verhaal blyk dit dat die “witheid” in die natuur verband hou met groei en lig – “Al wat wit was, lichte op. Maar alleen dat was wit, wat bloeide. Dus al wat bloeide, lichte op” (581) – maar ’n enkele keer word dit ook in verband gebring met die doodsgedagte (577) waarmee die mens hom al by voorbaat moet versoen. “Nacht” dui weer op ’n sterk bewustheid van die sinloosheid wat die hoofkarakter ervaar met betrekking tot die dinge wat hulle aan hom opdring: die Christendom, die feminisme, die insident in die Londense laboratorium, die beangstigende ervaring waarin hy voel dat hy kleiner en kleiner word totdat hy soos ’n brokkie van ’n neutronester voel “waarvan een hoeveelhede massa ter grootte van een luciferdoosje zwaarder is dan die gehele aarde” (586). Die saambestaan van elemente van lig en donkerte, van lewe en dood, word in die verhaal uitgebou en ontgin.

Digtheid

Die digtheid of intensiteit² in die verhaalstruktuur word verder verhoog deur kontrastering, byvoorbeeld die voortgang van die tyd teenoor die plotselinge stilstand daarin (584), herhalings (van die woordjie “wit” en enkele ander frases) sowel as fokalisasie. Laasgenoemde word gemanifesteer in herinneringe wat verband hou met slapeloosheid en wat dan gedurende hierdie nagtelike ervaring opnuut deel word van die hoofkarakters se belewingsveld. Die funksionele aanwending van hierdie taalmiddele verhoog die effek van die tematiek op die leser.

---

2. Aucamp (1984) se artikel, in aansluiting by Dollerup (1970), werp waardevolle lig op hierdie belangrike aspek.

Tydkonteks

Wanneer hierdie verhale, sowel as die meeste ander van hierdie skrywer, binne hulle tydkonteks gelees word, is daar verskeie temas en elemente wat die leser as aktueel, en dikwels ook universeel, sou kon opval. Hierin lê waarskynlik 'n verdere rede opgesluit vir die sterk appèl wat 't Hart se werk rig tot die Nederlandse leserspubliek van sy tyd.

Genoemde uitwerking op 'n leserspubliek is die gevolg daarvan dat geen woordkunswerk in isolasie ontstaan of bestaan nie, maar gebonde is aan sekere kontekste. Volgens die “familiegelijkenis” wat Aad Nuis aandui rakende die moderne Nederlandse kortverhaal pas 't Hart se verhale redelik goed in by die literêre konteks van sy tyd: Die styl is nugter, sonder poëtiese versiering of diepsinnige vertoon; die dekor word presies beskryf en doen vertrouwd aan; en die intriges is oor die algemeen eenvoudig en “beweeg zich binnen de perken van de geloofwaardigheid” (Nuis, 1977:8, 9). 'n Treffende voorbeeld van die oop, onverwagte einde wat “wijst op een breuk in de levensloop of in de opgeroepen sfeer” (Priem, 1975:13) kom voor in “Ouderlingebezoek”. 't Hart maak in hierdie verhale ook ruim gebruik van monoloog, innerlike monoloog en dialoog ter vervanging van epiese beskrywings – nog 'n eienskap van die moderne kortverhaal, volgens Priem (1966/67:142).

Die woordkunswerk as kommunikasiemedium

Op grond van die hoë mate van taalontginning wat dit bevat, fungeer die woordkunswerk as unieke kommunikasiemedium en bevat dit iets van “die gemeenskap waarin dit ontstaan het en eerstens bedoel is om begryp te word” (Steenberg, 1982:36), dit wil sê dit is gebonde aan 'n historiese konteks en tydgees. Die tema van veral “De zaterdagsvliegers” sluit ten nouste aan by wat Nuis (1977:9) aandui as die tema van byna alle moderne Nederlandse kortverhale, naamlik die onwrikbare tragiek van die alledaagse bestaan. In hierdie verhaal vind ons ook by uitstek “ironisch realisme vol absurde heroïk op huiskamersterkte” (Nuis, 1977:9), wat treffend ondersteun word deur die kortverhaalvorm.

Motiewe en die tydgees

Die onderskeie motiewe wat herhaaldelik in 't Hart se werk figureer, verwoord aspekte van die tydgees waarin dit geplaas is op haas onontkombare wyse. Volgens Kamphuis (1983:337) het 't Hart 'n volkskrywer geword wat “kennelijk” vertolk wat in Nederland lééf en die opvallendste motiewe wat hiermee in verband gebring kan word, is dit wat betrekking het op die Godsbeeld, godsdiens en die Christendom. Toe 't Hart in 1975 die Multatuli-prys vir *Het vrome volk* (1974) gekry het, het die jurie in sy rapport melding gemaak van “het afstandelike en precies geformuleerde verslag van de

religieuse verminking die het lot van zoveel dertigers en veertigers tot in lengte van jare sal bepaal, . . .”. Elk van die drie bespreekte verhale getuig dan ook van verskillende wyses waarop die sogenaamde religieuse verminking plaasgevind het in verskillende stadia van die eerste persoonverteller se lewe. Ten aansien van die Godsbeeld in die moderne Nederlandse literatuur onderskei Van der Ent (1982:104) onder andere twee groepe skrywers: enersyds is daar die outeurs vir wie God en die Godsvraag nie bestaan nie en “anderzijds de schrijvers die daarvan niet kunnen loskomen en daarvan in hun werk blijk geven, vragend, verwijtend en vloekend”. Maarten 't Hart is ooglopend onder laasgenoemdes te groepeer. Die bewuste breuk met en keuse teen die kerk en die Christelike geloof as sodanig word duidelik verwoord, ook regstreeks by monde van die ek-verteller, soos in “De witte nacht” die geval is.

In sy wil om “over de levende God mee te blijven praten, ook en zèer bewust buiten het geloof om” (Kamphuis, 1983:371) toon 't Hart se werk sprekende ooreenkomste met dié van ander eietydse Nederlandse skrywers soos Biesheuvel, Wolkers, Anna Blaman, Van het Reve, en andere. In “De zaterdagvliegers” word God implisiet geteken as 'n ongenaakbare God wat selfs sy kinders ongenadiglik oordeel en straf; kerkmense word in “Ouderlingenbezoek” as dom, uiters onopreg en sonder integriteit voorgestel; en in die laaste verhaal word die Christendom en die feminisme op gelyke voet gestel en as ewe ongewens voorgelou: Beide is vir die 'ek' nie veel meer as 'n pynlike herinnering en ervaring nie – “oud zeer dat morgen nieuw zeer zal zijn” (580).

Nietzsche

Kamphuis (1983:386,7) toon aan dat Nietzsche 't Hart se leermeester is in die haat teen die Evangelie. As een van die geestelike vaders van die moderne ‘eerlikheidsideaal’ het hierdie wysgeer se stryd “voornamelijk tegen de **onwaarachtigheid** van de christelijke moraal” (Slings,1975:160) gegaan. Veral wat hierdie aspekte betref, toon die drie verhale van 't Hart duidelike ooreenkomste met Nietzsche se denkrigting oor God en die Christendom. Telkens word daar uit die oog verloor dat “het Christendom niet van de zedelijke vervolmaking van de mens uitgaat, maar van de verlossing van zondige mensen door de enige Volmaakte” (Postma,1973:119).

't Hart as spreekbuis vir sy generasie

In noue samehang met bogenoemde tref ons gedagtes aangaande die sinloosheid van die bestaan, die angs en wanhoop, in 't Hart se verhale aan – ook hierin tree hy op as spreekbuis vir 'n groot gedeelte van sy generasie. Die namelose angs van 'n jong kind wat tevergeefs probeer ontkom aan die werklikheid van 'n wrede straf wat 'n geliefde vriend getref het, word treffend uitgebeeld in die slotsin van die betrokke verhaal: “. . . nee, nee, hij sliep alleen maar, hij sliep alleen maar, ' en ik legde mijn vork neer, balde mijn

handen tot vuisten en drukte ze tegen mijn ogen aan” (153). Die sinloosheid van alle dinge word soos volg ervaar wanneer die ‘ek’ hom in die “zwarte gat van de nacht” bevind: “. . . het (leek) wel of het reusachtige, lege, onmetelijke heelal al tot in zijn uithoeken doorvorst was en toch had niemand kunnen ontdekken wat de zin van het bestaan ervan was” (584). In hierdie verhaal word die verteller se eensaamheid midde in die bestaan wat hy as sinloos ervaar so intens beleef dat dit grens aan die solipsisme, dit wil sê ’n toestand van absolute egoïsme en subjektiwiteit wat eweneens aansluit by die gees van die tyd waarin ’t Hart skryf.

Tydkontekstueel is die verhale dus duidelik gebonde aan ’n era waarin die stryd teen God en die Christelike geloof in al sy felheid bly voortwoed; waarin die enkeling steeds nie standhoudende oplossings kan vind vir sy eensaamheid en eksistensiële nood nie.

Evaluering

Die weg wat in hierdie bespreking gevolg is, was om “vanuit reformatoriese mensbeskouing te aanvaar dat elke handeling van die mens, dus ook sy literatuurwetenskapsbeoefening, in ooreenstemming met sy lewensbeskouing gerig sal wees” (Steenberg, 1981:125). Aangesien ’n literêre kunswerk bestaan op grond van sy estetiese kwaliteite, word ’n teks in die eerste plek só beoordeel, maar daarmee saam is die eties-lewensbeskoulike ingesteldheid ook steeds werksaam.

Wat ’t Hart se drie verhale betref, het dit geblyk dat die verhale op grond van die hegte samehang van veral “De zaterdagsvliegers” en “De witte nacht”, die hoë mate van digtheid of intensiteit wat in laasgenoemde bereik is, sowel as die volgehoue emosionele-spanningslyn in al drie verhale, voldoen aan van die belangrikste vereistes wat aan ’n goeie kortverhaal gestel kan word. Beoordeel na die rykdom van dimensie, wat die stempel van ware grootheid daarop behoort te plaas, sou slegs “De witte nacht” in ’n redelike hoë mate kon slaag. Die verhale gaan egter ook telkens mank aan ’n verskraling na die dimensionaliteit sover dit sommige karakteriserings aangaan.

Steenberg (1981:147) beweer tereg dat die leser/kritikus, ten spyte van sy enkelheid as mens, tot uiteenlopende etiese en estetiese bevindinge kan kom oor ’n literêre werk³. Die oorwegend gunstige estetiese evaluering van die verhale moet daarom aangevul word met ’n etiese uitspraak teen die verskraalde, eensydige uitbeelding van verteenwoordigers van die Christelike geloof, sowel as teen die verwronge Godsbeeld wat in die verhale aangebied word.

---

3. Steenberg (1981:147) verduidelik dié stelling soos volg: “Die artistieke en etiese korreleer as afsonderlike ervaringsterreine nie volkome nie maar sluit mekaar ook nie uit nie. Vanuit verskillende invalshoeke kan dieselfde literêre werk dan verskillend beoordeel word.”

Bibliografie

Gebruikte teks

't Hart, Maarten. 1975 (5de druk). *Alle verhalen*. Amsterdam: De Arbeiderspers.

Aangehaalde en geraadpleegde bronne

- Aucamp, H. 1984. Die intensiteit van die kortverhaal. *Standpunte*, Jg. xxxvii:3, Junie.
- Bisschoff, Anna M. 1984. Distinkiewe kenmerke van die literêre blitsverkoper met besondere verwysing na enkele Nederlandse romans wat sedert 1970 verskyn het. Ongepubl. proefskrif. D.Litt. PU vir CHO
- Boonstra, H.T. 1979. Van waardeoordeel tot literatuuropvatting. *De Gids*, 142(4):243–252.
- Cloete, T.T., Botha, Elize en Malan, C. 1985. *Gids by die literatuurstudie*. Pretoria: HAUM-Literêr.
- Dollerup, C. 1970. The Concepts of 'Tension', 'Intensity' and 'Suspence' in Short-Story Theory. *Orbis Litteratum*. (25).
- Kamphuis, J. 1983. Maarten 't Hart en de christelike belijdenis van de voorzienigheid II. *De Reformatie*. 58(23):353–356, Mrt. 12.
- Nuis, A. 1977. *Korte verhalen uit de jaren zeventig*. Amsterdam: Elsevier.
- Postma, J.S. 1973. *Cultuurgeschiedenis en christendom*. Franeker: T. Wever.
- Priem, F. 1966/67. Aspecten van het moderne kortverhaal. *Streven*, 20(2); 135–143.
- Priem, F. 1975 (6de druk). *Inleiding in het kortverhaal*. Caleidoscoop der Nederlandse letteren. Leuven: Boekengilde De Clauwaert.
- Slings, G. 1975. *Een boos en overspelig geslacht*. Goes: Oosterbaan & Le Cointre.
- Steenberg, D.H. 1982. Lewensbeskouing en literatuurbenadering. (In *Interpretasie en oordeel*. Potchefstroomse studies in Christelike wetenskap. PU vir CHO Potchefstroom)
- Steenberg, D.H. 1982. Literatuur en konteks. *Tydskrif vir Letterkunde*, Nuwe reeks xx(i):36–48, Feb.
- Van der Ent, H. 1982. *Literatuur en christeljk perspektief*. 's-Gravenhage: Boekencentrum.
- Wellek, R. & Warren, A. 1970. *Theory of Literature*. U.S.A.: Harcourt Brace Jovanovich, Inc.
- Werkman, H. 1982a. *Aangekruist*. Boekbesprekings van J.M.A. Biesheuvel tot Jan Wolkers. Groningen: De Vuurbaak.
- Werkman, H. 1982b. *Een calvinist leest Maarten 't Hart*. Baarn: Bosch & Keuning.